International Journal For Advanced Research In Science & Technology
A peer reviewed international journal
www.ijarst.in
ISSN: 2457-0362

РАВШАНОВ Ш.
Навоий давлат педагогика институти тадқиотчиси

РОССИЯ ИМПЕРИЯСИНИНГ ФАРҒОНА ВИЛОЯТИГА АҲОЛИНИ КЎЧИРИШ СИЁСАТИ ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ (XIX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ – XX АСР БОШИ) ТАРИХШУНОСЛИГИ

Аннотация: Мазкур мақола да тарихшунослик нуқтаи назаридан Россия империяси томонидан Фарғонани ўз мустамлакасига айлантириш мақсадида амалга оширилган аҳолини кўчириб келтириш сиёсатининг ўрнини тадқиқ қилиш муносабати билан чоризимнинг стратегик мақсадлари ва кўчирувчилик сиёсатининг мустамлакачилик моҳияти очиб берилган.

Калит сўзлар: сиёсат, ўтмиш, мустамлака,минтақа, долзарб, тарихшунослик, тадқиқотлар, адабиётлар, манбалар, материаллар, фундаментал асарлар.

РАВШАНОВ Ш.
Исследователь Навоийского государственного педагогического института

ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ФЕРГАНСКУЮ ОБЛАСТЬ И ЕГО ПОСТЛЕДСТВИЯ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX ВЕКОВ)

Аннотация: В данной статье рассматриваются стратегические цели царского режима и колониальный характер политики переселения в связи с изучением места политики переселения, проводимой Российской империей для колонизации Ферганы области с исторической точки зрения.

Ключевые слова: политика, прошлое, колониальность, регион, течение, историография, исследования, литература, источники, материалы, фундаментальные труды.

RESETTLE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE FERGANA REGION AND ITS IMPLICATIONS (SECOND HALF OF THE XIX - THE BEGINNING OF THE XX CENTURIES)

RAVSHANOV Sh.
Researcher at Navoi State Pedagogical Institute

Summary: This article discusses the strategic goals of the tsarist regime and the colonial nature of the resettlement policy in connection with the study of the place of the resettlement policy conducted by the Russian Empire to colonize the Ferghana region from a historical point of view.

Keywords: politics, past, colonialism, region, course, historiography, research, literature, sources, materials, fundamental works.

Ўзбекистон Республикасида мустақилликнинг дастлабки даврларидан бошлаб халқнинг тарихий хотирасини тиклаш, тарих фанига доир тадқиқотларни ҳар тарафлама

IJARST
International Journal For Advanced Research In Science & Technology
A peer reviewed international journal
www.ijarst.in
ISSN: 2457-0362

такомиллаштириш масалалари давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Илгарилари сохталаштириб келинган Ватанимиз тарихини чукур қайта тафаккур қилиш, ўтмишимизни тадқиқ этиш учун мутлақо янгича назарий ва методологик ёндашувларни ишлаб чиқишга катта эҳтиёж борлиги хусусида давлатимиз раҳбарининг қатор асарлари ҳамда нутқларида бир неча бор эслатиб ўтилади. Ўзбекистоннинг янги тарихини яратиш ҳамда миллий ўзликни англашни мустаҳкамлаш, ёш авлодни тарбиялаш, жамиятни маънавий-маърифий жиҳатдан камол топтириш учун бой ўтмиш тарихимизни холисона ўрганиш ўта долзарб вазифа эканлиги кўрсатиб ўтилгандир.

Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 27 июлда қабул қилинган «Ўзбекистон Фанлар Академияси Тарих институти фаолиятини такомиллаштириш ҳақида»ги қарорида тарих фани муаммоларига, тарихни миллий истиқлол мафкураси нуқтаи назаридан ўрганишнинг фалсафаси ва услубиятини эгаллаш масалаларига жиддий эътибор қаратилган[1]. Бу ҳужжатда биринчи навбатдаги вазифалар сифатида «ўзбек халқи ва давлатчилигининг ҳақиқий тарихини ўрганиш», жумладан, «бизнинг ҳудудимизда энг қадимдан ҳозирга қадар, давлатчиликнинг турли тарихий босқичларида яшаб келган халқларнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий ва маънавий ҳаёти масалаларини тадқиқ этиш» кўрсатиб ўтилади.

Ўзбекистоннинг янги тарихидаги туб йўналишлардан бири чор Россиясининг Ўрта Осиёни босиб олиши ва бу ердаги ҳукмронлиги билан боғлиқ мураккаб тарихий даврни холисона ёритиш ҳамда мустамлака режимининг ўлка халқлари ижтимоий тузуми ва ҳаёт тарзига ўтказган кўп тарафлама таъсири масаласини системали ўрганишдир.

Бугунги кунда шу нарса маълумки, Ўзбекистон мустақилликка эришгунга қадар айнан ана шу давр жуда сохталаштирилган. Мустамлака даврининг расмий тарих фанида Россия давлатининг «цивилизаторлик миссияси» ҳақидаги концепция ҳукмронлик қилиб келди, унга кўра ўлкамизнинг аввал чор, сўнгра Совет империяси таркибида зўрлик билан ушлаб турилиши, мустамлакачиликнинг барча зиён-заҳматларини узоқ муддатга хизмат қиладиган натижалар бемалол қоплар эмиш. Бу натижалар Ўрта Осиё халқларининг жадал иқтисодий тараққиёти, уларнинг «асрий қолоқлик»дан «тарихий тараққиёт чўққиларига» чиқиши каби ҳолларда намоён бўлар экан. Ана шундай концептуал ёндашувларнинг таъсири ҳозирги замон чет эл тарихшунослигининг баъзи қисмида, жумладан, Россия тарихчилигида намоён бўлмоқда. Бунинг натижасида мустамлака Туркистонининг тутқунликдаги ҳаёти объектив манзараларнинг қайта тиклаш эҳтиёжи даврнинг долзарб талаби сифатида намоён бўлади. Ўлкани мустамлакага айлантириш билан боғлиқ ҳолда юз берган ва ички қарама-қаршиликларга эга ўзгаришлар жамининг мазмун ва моҳиятини янги методологик позициялардан туриб очиб бериш, объектив равишда диққатга сазовор ўзгаришлар билан мустамлака ҳукмронлигининг салбий оқибатлари нисбатини аниқ-равшан белгилаш муҳимдир.

Қайд этиш керакки, мустақиллик йилларида мустамлака ўтмишини тадқиқ этишда залворли илмий-тадқиқот ишлари амалга оширилди. Аммо тарих фанининг ушбу жабҳасида замонавий тадқиқотлар доирасидан четда қолиб келаётган кўпгина масалалар мавжуд. Улар жумласига чоризмнинг аҳолини кўчириш сиёсати билан боғлиқ изланишлар ҳам киради. Мазкур муаммо сўнгги пайтларга

[1] Халқ сўзи. – 1998. – 28 июль.

IJARST
International Journal For Advanced Research In Science & Technology
A peer reviewed international journal
www.ijarst.in
ISSN: 2457-0362

қадар системали илмий ўрганишнинг алоҳида объекти сифатида намоён бўлганича йўқ. Уни ўрганишга бўлган ижтимоий талаб эса жуда юқоридир. Бу ҳол аввало чоризмнинг аҳолини кўчириш сиёсати Ўрта Осиё минтақасини мустамлакага айлантириш стратегиясининг қоқ марказида турганлиги билан боғлиқ. Чоризмнинг аҳолини кўчириш сиёсати мафкураси ва амалиётининг кенг доирадаги масалаларини махсус танқидий-таҳлилий текшириш: биринчидан, кўчириб келганларнинг кўпсонли армияси тимсолида мустамлака режимининг ижтимоий таянчини шакллантириш ва мустаҳкамлаш механизмларини тўларoқ тушиниб олишга; иккинчидан, аҳолини кўчириш сиёсатининг узоқ муддат таъсир ўтказувчи оқибатлари, жумладан, унинг миллий-демографик томонлари хусусидаги билимларини чуқурлаштиришга хизмат қилади.

Маълумки, ўзбек халқи ҳамда бошқа Ўрта Осиё халқларига нисбатан мустамлака даври давомида ўзлигини унуттириш, миллий камситиш, минг йиллик анъанавий меросдан бегоналаштириш йўли тутилди. Мазкур стратегик йўлнинг муҳим ҳалқаларидан бири сифатида рус тилида сўзлашувчи аҳолини кўчириб келтириш сиёсати эди; мазкур сиёсатнинг мафкураси метрополиядаги ортиқча аҳоли ресурсларига муаммосини ҳал этишдан ташқари ушбу ўлка аҳолиси таркибини сунъий равишда кўп миллатли қилиш билан уни империяга мустаҳкамроқ боғлаш, бу ердаги аҳолининг туркий-этник бир хиллигини аниқ мақсадга йўналтирилган ҳолда камайтириш ҳамда уни этник-маданий жиҳатдан Россия билан яқинлаштиришга ҳам қаратилган эди. Жумладан, бу хусусда йирик подшо амалдори, рус сенатори К.К.Пален қуйидагича ёзган: «.. рус аҳолиси Туркистонда ўлкада империя хукмронлигини тўла ўрнатиш ва уни Россияга абадий, маҳкам боғламоқ учун иложи борича кўпроқ бўлиши лозим»[1].

Чоризм ҳукмронлиги даврида пайдо бўлган ушбу жараён совет тоталитаризми йилларида янада мустаҳкамланди. Бу йўл мазкур даврда турли хил мафкуравий ниқоблар билан ўтказилган бўлса-да, унинг дастурий моҳияти ўзгармасдан қолаверди.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг бу сиёсат ўтмиш мулкига айланди. Ўзбекистон давлат мустақиллигини эълон қилган биринчи кунлардан бошлаб фуқаролар тинчлиги ва миллатлараро тотувликни таъминлаш борасида қонунчилик актлари қабул қилинди, ташкилий-сиёсий тадбирлар кўрилди, бундай чораларнинг натижаси ўлароқ республикадаги халқлар бошқа қатор собиқ совет республикаларида юз берган ва илдизлари тоталитар-мустамлака меросига бориб боғланадиган нохуш ҳодисалардан сақландилар. Шунга қарамай миллатлар ўртасидаги тотувликка хавф солувчи омиллар ҳозирда сақланиб қолмоқда.

Юқорида айтиб ўтилган шарт-шароитларни ҳисобга олганда чоризмнинг аҳолини кўчириш сиёсати тажрибасини, унинг Фарғона жамияти миллий-маънавий соҳасига таъсирини, чор ва совет режимларининг аҳолини кўчириш сиёсатидаги ўзига хослик ва умумий тарафларни ўрганиш катта илмий-амалий ва сиёсий аҳмиятга эга бўлади. Мазкур масалаларни комплекс ўрганиш ўтмиш сабоқлари асосида илгарилари жиддий зиён етказилган миллатлараро муносабатларни келгусида янада такомиллаштириш бўйича тавсияномалар ишлаб чиқиш, ҳозирги пайтда мавжуд ва пайдо бўлаётган этносиёсий, этноижтимоий муаммоларни ва шу билан бирга давлатлараро

[1] Пален К.К. Приложение к отчету ревизии Туркестанского края. Материалы к характеристике народного хозяйства Туркестана. Ч. 1, отд. 4. – СПб., 1911. – С. 408, 504.

International Journal For Advanced Research In Science & Technology
A peer reviewed international journal www.ijarst.in
ISSN: 2457-0362

муносабатлар масалаларини ҳал қилишга кўмаклашади.

Ва ниҳоят, мавзунинг долзарблиги ҳам Ўзбекистон ҳамда Марказий Осиё мамлакатлари тарихшунослик фанида бу борадаги мавжуд бўшлиқларни тўлдириш эҳтиёжи билан ҳам изоҳланади.

1867-1917 йиллар оралиғидаги даврни қамраб олади. Аммо чоризмнинг Фарғонага аҳолини кўчириш тарихини мантиқан ва генетик жиҳатдан давомийликни сақлаган ҳолда ёритиб бериш мақсадида мақолада XIX асрнинг 50-йиллари охири, 60-йиллари бошларига доир аҳамиятли воқеалар, жумладан, Туркистон генерал-губернаторлиги таркибига 1867 йилда киритилган Ўрта Осиёнинг баъзи ҳудудларига казаклар ва рус фуқароларини жойлаштириш билан боғлиқ жараёнлар ҳам таҳлил этилди. Тадқиқот доирасини чегаралаб олиш ўша замоннинг Фарғона ва бутун Ўрта Осиё минтақасига сезиларли таъсир ўтказган тарихий жараёнларининг туб бурилиш характери билан белгиланади.

XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошида авж олган ўлкани кенг миқёсда мустамлакага айлантириш жараёни Фарғона жамияти ҳаётининг барча соҳаларида юз берган чуқур ўзгаришлар билан бирга борди. Улардан баъзилари пишиб етилган характерга эга эди. Аммо мустамлакачилик асосида амалга оширилгани учун улар деформацион ривожланиш механизмларининг шаклланишига олиб келдилар, бу ҳол совет тоталитаризми шароитида янада кучайди.

Кўриб чиқилаётан даврда иқтисодий, сиёсий, миллий-маънавий, соҳаларда юз берган мураккаб ўзгаришларни Россиядан аҳолини кўчириб келтириш мафкураси ва амалиёти призмаси орқали илмий тафаккур қилиш тарихий ҳақиқатни тиклаш, Ўзбекистоннинг мустамлака ўтмиши хусусидаги илмий тасаввурларнинг бойишига ёрдам беради.

Тарихшунослик таҳлили шуни кўрсатадики, ўрганилаётган мавзунинг баъзи йўналишлари бўйича ҳозирга қадар маълум бир миқдорда адабиётлар мавжуддир. Концептуал-услубий ёндашувлар мазмунидан келиб чиқиб, уларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин: 1) Ўрта Осиёни чор ҳукумати томонидан мустамлакага айлантириш даврига оид нашрлар; 2) совет даврига доир нашрлар; 3) Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин ўтказилган тадқиқотлар; 4) чет эллик муаллифларнинг асарлари.

Биринчи гуруҳга хос тадқиқотларнинг ўзига хос тарафини чор режимининг сиёсатини хаспўшлаб кўрсатиш ташкил этади. Россия мустамлакачилик тарихшунослигини ўзида ифода этган бу асарлар чор Россиясининг ҳудудий экспансияси мафкурасига таянган, улар асосан чор маъмурияти буюртмасига кўра ёзилган ҳамда Ўрта Осиё минтақасида ҳокими мутлақлик тузуми ўрнатиш бўйича кўрилган чораларнинг қонунийлигини асослаш учун хизмат қиларди. Шунга қарамай, бу асарларда тарихий билимларнинг юксалишига хизмат қилувчи ва қисман чоризмнинг аҳолини кўчириш сиёсатини акс эттирувчи қимматли фактик материаллар мавжуд эди.

Чоризм даврида яратилган тарихий адабиётларнинг тавсифига киришар эканмиз, шуни қайд этиш керакки, XIX асрнинг 60-80-йилларини қамраб олган биринчи босқичда аҳолини кўчириш сиёсати масалаларига бевосита бағишланган ишлар мавжуд эмас эди. Ўша даврда асосий диққат-эътибор минтақадаги рус ҳукмронлигини «илмий жиҳатдан оқлаш»га қаратилган, чор Россиясининг «қўшиб олинган» Ўрта Осиёдаги цивилизаторлик миссиясининг мафкуравий чизгилари асослари яратилаётган эди[1].

---

[1] Романовский Д.И. Заметки по среднеазиатскому вопросу. – СПб., 1868; Костенко А. Средняя Азия

International Journal For Advanced Research In Science & Technology
A peer reviewed international journal www.ijarst.in
ISSN: 2457-0362

Ушбу йўналиш кейинги даврда ҳам давом этди. Бунга мисол сифатида М.А.Терентьевнинг уч жилддан иборат асарини келтириш мумкин[1], бу асар кенг оммани чоризм Ўрта Осиёга гўё «маданият» олиб келганлигига ишонтиришга тўла йўналтирилган эди. Шу билан бирга, XIX аср охиридан бошлабоқ расмий тарихшунослик доирасида Россиядан аҳолини кўчириб келтириш ҳолларини таҳлил этишга уриниш акс этган тадқиқотлар ҳам вужудга кела бошлади[2]. XX аср бошида, Россияда ўтказилган аграр ислоҳотлар жараёнида «деҳқонларни мустамлакаларга кўчириш» авж олган бир пайтда аҳолини кўчириш сиёсати масалалари билан алоқадор асарларнинг миқдори, айниқса ошди[3].

Ўша даврдаги муаллифлар, улар асосан давлат амалдорлари эдилар, аҳолини кўчириш ҳаракатини илмий ўрганишни ўз олдига мақсад қилиб қўймаган эдилар. Улар яратган асарларда фактик материалларни баён қилиш уларни назарий таҳлил қилишга кўра устун эдилар. Тамойил жиҳатдан уларнинг асосий куч-ғайрати Фарғона аҳолиси ўртасида Россиядан кўчириб келтирилган, насронийлик динига эътиқодли кўчкинларнинг салмоғини оширишни асослашга қаратилганди, бу кўчкинлар эса залворли кредитлар, йирик ер участкаларидан, мустамлака маъмурлари мададидан фойдаланган ҳолда ерли аҳоли кўз ўнгида ўзининг устунлигини намойиш этиши ва чор режимининг таянчи бўлишлари лозим эди. Дарвоқе, империянинг бошқарув доиралари бўлсин, тадқиқотчилар бўлсин, Россиядан кўчириб

и водворение в ней русской гражданственности. – СПб., 1871; Терентьев М.А. Статистические очерки Среднеазиатской России // Записки Русского Географического общества. Отдел статистики. – Т. IV. – СПб., 1874; Миддендорф А. Очерки Ферганской долины – СПб., 1882; Он же. Фергана. – СПб., 1898; Верещагин В.В. Очерки, наброски, воспоминания. – СПб., 1883; Гирс Ф.К. Отчет о состоянии Туркестанского края. – СПб., 1883; Кауфман К.П. Проект всеподданнейшего отчета генерал-адъютанта К.П. фон Кауфмана I-го по гражданскому управлению и устройству в областях Туркестанского генерал-губернаторства. 7 ноября 1867 – 25 марта 1881 гг. – Спб., 1885; Мушкетов И.В. Туркестан. Т. I. – СПб., 1886; Наливкин В.П. Краткая история Кокандского ханства. – Казань, 1886; Остроумов Н.П. Сарты. Этнографические материалы (Общий очерк). – Т., 1890; Южаков Ю.Д. Итоги двадцатисемилетнего управления нашим Туркестанским краем. – СПб., 1891 ва бошқ.

[1] Терентьев М.А. История завоевания Средней Азии. – СПб., 1906.

[2] Исаев А.А. Переселение в Русском народном хозяйстве. – СПб., 1891; Гейер И. Крестьянская колонизация Сыр-Дарьинской области. – Т.,1892; Григорьев В. Крестьянская колонизация. //Русская мысль. – 1893. - № 2. – С. 11-12 ва бошқ.

[3] Кауфман А.А. К вопросу о русской колонизации Туркестанского края. – СПб., 1903; Он же. Переселение и колонизация. – СПб., 1905; Витте С.Ю. Записка по крестьянскому делу. – СПб., 1905; Скрыплев П.А. Материалы по обследованию переселенческого хозяйства в Туркестане. – Т., 1909; Отчет по ревизии Туркестанского края, произведенной по высочайшему повелению сенатором гофмейстером графом К.К.Паленом. Переселенческое дело в Туркестане. – СПб., 1910; Турчанинов Н. Итоги переселенческого движения за время с 1896 по 1909 гг. – СПб., 1910; Гаврилов Н.А. Переселенческое дело в Туркестанском крае (области: Сырдарьинская, Самаркандская и Ферганская). Чиновника особых поручений при Переселенческом управлении Отчет по служебной поездке в Туркестан осенью 1910 г. – СПб., 1911; Ямзин И.Л. Переселенческое движение в России с момента освобождения крестьян. – Киев, 1912; Кривошеин А.В. Записки главноуправляющего землеустройством и земледелием о поездке в Туркестанский край в 1912. Приложение к всеподданнейшему докладу. СПб., 1912; Вощинин В. Очерки нового Туркестана. Свет и тени колонизации. – СПб., 1914; Турчанинов Н., Домрачев А. Итоги переселенческого движения за время с 1910 по 1914 гг. – Пг., 1916 ва бошқ.

International Journal For Advanced Research In Science & Technology
A peer reviewed international journal
www.ijarst.in
ISSN: 2457-0362

келтирилганларнинг асосий қисми, айниқса, дастлабки босқичда, суғориладиган ерларда ишлаш учун на маблағи ва на тажрибаси бўлган деҳқонлар эканлиги хусусида, шунингдек, кўчириб келинганларнинг манзилгоҳлари ва казак станицалари туб жой аҳолидан зўрлик билан тортиб олинган ерларда қурилгани ҳақида лом-мим демайдилар.

Масаланинг бошқа бир тарифи ҳам диққатга сазовордир: кўпинча рус манбаларида, маҳаллий аҳолини эксплуатация қилишнинг кучайишига қарамасдан, чор маъмуриятининг мустамлака Фарғонаини «боқиманда» сифатида кўрсатишга уриниш ҳам акс этган. Жумладан, ўлкани 1882 йилда тафтиш этган сенатор Ф.К.Гирс ёзган эдики, чоризм 1868-1881 йиллар орасида бу ерларда 10 миллион рубль сарфлаган ва «мазкур пулнинг катта қисми ерлилар тарафидан эмас, руслар тарафидан тўланган, шу билан бирга мазкур сумма, ҳеч шубҳасиз Туркистон ерли аҳолисининг фаровонлигини оширган»[1].

Мустамлакалаштириш жараёнлари оқибатларини бу тарзда сохталаштириш бундан кейин ҳам давом этди. Россия империяси хукуматининг, Туркистон ўлкаси мустамлака ҳокимиятининг ўлкани бошқариш ва аҳолини кўчиришга доир ҳужжатларини таҳлил этиш шуни кўрсатдики, минтақани босиб олиш империянинг геостратегик мавқеини кенгайтириш ва минтақанинг жуда бой моддий, табиий ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш мақсадларида амалга оширилган. Метрополия аҳолисининг бир қисмини бу ерларга кўчириш эса ана шу мақсадларга эришишга хизмат қилиш керак эди. Ф.К.Гирс комиссиясининг, граф Н.П.Игнатьев, акад. А.Ф.Миддендорфнинг махсус комиссияси, К.К. Пален комиссияси ва кўплаб бошқа юқори мартабали империя амалдорлари, шунингдек, Туркистон генерал-губернаторларининг ҳисоботларида баён этилган таклифларнинг моҳияти ҳам айнан шунда эди.

[1] Гирс Ф.К. Отчет о состоянии Туркестанского края... С. 306-307.

IJARST
International Journal For Advanced Research In Science & Technology
A peer reviewed international journal
www.ijarst.in
ISSN: 2457-0362

Чор мустамлакаси даври тарихшунослигининг кўпгина нуқсонларни совет тарих фани ҳам ўзига сингдириб олган эди. Булар жумласига сўнгги хулосалар ва баҳоларни олдиндан расмий доиралар фикрига мослаш, тенденциозлик, империяча тафаккур анъаналарини киритиш мумкин.

Бу хусусиятлар тоталитар режимнинг тарихни ўта сиёсийлаштириш, уни коммунистик таълимот мафкура схемаларига тиқиштириш, синфий-партиявий ёндашувларни қабул қилдириш каби зўрлик амалиёти туфайли кўпайиб борарди. Натижада тарихий тафаккур жуда бузуқ бир асосга таяниб ривожланди. Бугунги кунда совет даври тарих фанининг назарий хулосалари ва умумлашмалари тубдан қайта кўриб чиқилишга муҳтождир.

Шу билан бирга, қайд қилиш лозимки, тарих фанини сиёсийлаштириш ва тарихни сохталаштириш жараёнлари бир қанча босқичларни босиб ўтди. Бу борада ўтган асрнинг 20-йилларини қамраб оладиган дастлабки босқич алоҳида ажралиб туради. Бу даврнинг ўзига хос тарафлари совет тарихшунослиги фанининг ўша даврда эндигина туғилиб келаётгани, марказиятчи ва бир партияли установкалар ижтимоий-сиёсий тафаккурда ҳали устунликка эришмагани каби хусусиятлар эди, шу сабабли маълум бир даражада дунёқарашлар плюрализми, шу жумладан, чоризмнинг аҳолини кўчириш сиёсати ва унинг оқибатларини ёритиш масаласида ҳам кўринади[1].

Жумладан, С.Муравейский, П.Г.Галузо ва Е.Федоров туб жой аҳолининг мустамлакачиларча эзиш масалаларини кўриб чиқар эканлар, ўлкани тўла мустамлакага айлантиришнинг шаклларидан бири аҳолини кўчириш сиёсати эканлигини кўрсатиб ўтадилар. В.П.Вощинин кўчиб келганлар тарафидан маҳаллий деҳқонлар ва кўчманчи аҳолининг ерлари тортиб олганини қисман тадқиқ этди. В.Лаврентьев аҳолини кўчириш ҳаракатининг Фарғона иқтисодиёти «буржуача тадрижи»га таъсирининг баъзи қирраларини очиб берди. Аммо, умуман олганда, уларнинг хулосалари октябрь тўнтаришининг «объектив» шарт-шароитларини асослаш, ўша пайтда шаклланаётган пролетар ва миллий-озодлик ҳаракатининг большевикларнинг «социалистик тузумни қарор топтириш учун» олиб бораётган кураши билан «органик бирлиги» ҳақидаги концепцияни ҳужжатларга асосан тасдиқлашга қаратилган эди.

Фарғонани мустамлакага айлантириш, туб жой аҳолига нисбатан ўтказилган ижтимоий-иқтисодий ва миллий зулм, Россиядан оммавий равишда аҳолини кўчириб келтиришнинг оғир оқибатлари Т.Рисқулов ва айниқса Г.Сафаровларнинг ишларида тўлароқ очиб берилган эди. Жумладан, Г.Сафаров мустамлака маъмурлари ва рус кўчкинлариинг туб жой аҳолига нисбатан улуғдавлатчилик-шовинистик муносабатини танқидий баҳолади, ўлкадаги миллий-озодлик ҳаракатининг автоном характерга эга эканлигини асосли кўрсатиб берган эди.

Бироқ ўтган асрнинг 30-йилларидан бошлаб «тарих жабҳасига» нисбатан мафкуравий ҳужум сезиларли

[1] Сафаров Г. Колониальная революция (Опыт Туркестана). – М., 1921; Муравейский С. Материалы по истории Октябрьской революции в Туркестане. – Т., 1922; Вощинин В.П. О термине «колонизация». // О земле. – Пгр., 1922. – Вып II; Федоров Е. Очерки национально-освободительного движения в Средней Азии. – Т., 1925; Рыскулов Т. Революция и коренное население Туркестана: Сборник главнейших статей, докладов и речей. – Ч.1. 1917-1919 гг. – Ташкент, 1926; Галузо П.Г. Туркестан – колония: Очерк истории Туркестана от завоевания русскими до революции 1917 г. – М., 1926; Шу муаллиф. Вооружение русских переселенцев // Коммунистическая мысль. – 1926; Лаврентьев В. Капитализм в Туркестане. Буржуазная колонизация Средней Азии. – Л., 1930 и др.

даражада кучайди. «Аксилленин концепциялар»га қарши ва ва «маҳаллий тарихшуносликнинг ғоявий такомили учун» курашни авж олдириш учун «жуда катта зарурат мавжудлиги» расмий доиралар тарафидан эълон қилинди[1]. Жумладан, Г.Сафаров «ленинизмни троцкизм билан чалкаштириб юбориш»га интилгани учун айбланди. Тадқиқотчига «Октябрь инқилоби»нинг қонунийлигини инкор қилганлик, «миллий-мустамлакалар масаласини пролетариат диктатураси тўғрисидаги умумий масаладан ажратиб қараганлик» кабилар айб қилиб қўйилганди.

1934 йил 23 апрелда ВКП(б) МҚ Ўрта Осиё бюроси Марказнинг кўрсатмасига кўра Ўрта Осиё тарихшунослигидан Россиянинг қуролли экспансияси ҳақидаги қарашларни чиқариб ташлаш ва бундан кейин бунга йўл қўймаслик, шунингдек Фарғона ва ва Чўл ўлкасидаги рус ҳукмронлигини, империянинг Бухоро ва Хива хонлиги билан алоқаларини ҳар қандай тарзда салбий баҳолашнинг олдини олиш ҳақида махсус қарор қабул қилди.

30-йилларнинг иккинчи ярмида қатъий мафкуравий қолипларни жорий этиш йўли янада кучайди. Сталинча репрессив-тоталитар режимнинг ўрнатилиши натижасида тарих фани ўзининг азалий вазифаларидан жудо қилинди, тарихий тафаккур кучсизланди.

Ҳар томонлама зўрликка асосланган тузумнинг эзувчи муҳити ва архив ва бошқа ахборот манбаларига махфий тарзда рухсат бериш тартиби илмий тадқиқотларнинг фақат сифатида эмас, балки миқдорида ҳам ўз аксини топди. Аслида тарих фанида мудҳиш инқироз юз берди.

[1] См.: Троцкистско-колонизаторская концепция истории российского господства в Средней Азии. // Революция в Средней Азии. Сборник 3. – Т., 1932; Гуревич А.О. О положении на историческом фронте Средней Азии. // Революция и культура в Средней Азии. – Т., 1934.

30-йилларнинг иккинчи ярмидан 50-йилларнинг бошига қадар асосан буюртмага кўра ёзилган бир қанча мақола ва рисолалар нашр этилди[1].

Масалан, ушбу мақолада кўриб чиқилаётган муаммога алоқадор иш сифатида Т. Шpraованинг унча катта бўлмаган мақоласинигина келтириш мумкин[2], мазкур тадқиқотда асосий эътибор кўчириб келтирилган аҳоли «пролетар қатламларининг» ва маҳаллий «меҳнаткаш деҳқонлар билан синфий бирлигининг мустаҳкамланиши» ҳақидаги тезисни асослашга қаратилганди. Ана шундай концептуал-мафкуравий қарашлар ўша йилларда эълон қилинган бошқа ишларда ҳам мавжуд эди, уларда бошқа масалалар билан бирга билвосита аҳолини кўчириш ҳаракати билан боғлиқ ҳоллар ҳам кўриб чиқилган эди.

50-йиллар ўрталаридан бошлаб муаммога алоқадор тарихшуносликда маълум ўзгаришлар юз бера бошлади. Улар собиқ совет давлатнинг сиёсий ҳаётида юз берган умумий ўзгаришлар билан боғлиқ эди. Сталин шахсига сиғинишни қораловчи машҳур қарорлар қабул қилингандан кейин архивларга йўл очилди, илмий фаолият учун бирмунча қулай шарт-шароитлар яратилди. Натижада тадқиқотлар мавзулари кенгайди, уларнинг ҳужжатлар базаси бойиди.

80-йиллар охирига қадар давом этган янги тарихий босқичда тадқиқ этилаётган мавзуга у ёки бу даражада алоқадор кўплаб тадқиқотлар эълон қилинди. Улар орасидан, энг аввало фундаментал академик асарларни[1] ва

[1] Житов К.Е., Непомнин В.Я. От колониального рабства к социализму. – Т., 1939; Бунаков Е.Е. Развитие капитализма в Узбекистане. – Т., 1946; Житов К.Е. Краткий очерк истории Узбекской ССР. – Т., 1947 и др.

[2] Шарова П. Переселенческая политика царизма в Средней Азии в 1906-1916 гг. // Историк-марксист, №6, 1940

[1] История Узбекской ССР. Т. I. Кн. 2. – Т., 1956; История Узбекской ССР. Т. II. – Т., 1968; История

IJARST
International Journal For Advanced Research In Science & Technology
A peer reviewed international journal www.ijarst.in
ISSN: 2457-0362

йирик монографияларни ажратиб кўрсатиш лозим. Бу тадқиқотларда марксистик услубият нуқтаи назаридан Фарғона ва умуман Марказий Осиёни чор ҳукумати томонидан мустамлакага айлантириш тарихининг энг муҳим масалалари таҳлил этилди[1]. Бироқ уларда метрополиядан Фарғона ва Чўл ўлкасига аҳолини кўчириш ҳаракатининг турли тарафлари қисман ҳамда Ўрта Осиё минтақасининг Россияга «қўшиб олиниши»нинг «прогрессив оқибатлари» нуқтаи назаридан очиб берилди. XX асрнинг 50-йилларидан бошлаб совет тарихшунослигида чоризмнинг Ўрта Осиёдаги босқинчилик ҳаракатларини хаспўшлаш тенденцияси пайдо бўлиб ва тобора мустаҳкамланиб борган эди. Ҳатто «босиб олиш» атамаси «қўшиб олиш» тушунчаси билан алмаштирилган эди. Марказ ҳамда партия ташкилотларининг ҳушёр мафкуравий назорати, сиқуви остида тадқиқотчилар чор режимининг шафқатсизлигини хаспўшлашга, минтақа халқларининг озодлик ва мустақиллик учун кураши аҳамиятини ерга уришга, сунъий равишда фақат Россия империяси ҳомийлиги остида улар «тарихий тараққиётнинг илғор марраларига эришгани» ҳақидаги концептуал хулосани сунъий асослашга мажбур этилдилар. Бунинг натижасида чоризм мустамлакачилик сиёсатининг табиати объектив равишда очиб берилмади, ўлкани мустамлакага айлантиришда аҳолини кўчириб келтиришнинг роли кўрсатиб берилмади.

Ўзбекистонда илмий тадқиқотларнинг характери ва услубиятидаги кескин ўзгаришлар мамлакат мустақилликка эришгандан сўнг майдонга келди. Давлат мустақиллиги эълон қилингач, Ватан тарихини ўрганиш йўлида яратилган сунъий тўсиқлар олиб ташланди. Натижада тарихий тафаккурни поклаш, мустамлака ўтмишининг ҳақиқий аҳволини ёритиб беришнинг кучли жараёнлари бошланди.

Мустақиллик йилларида республикада кўпгина қизиқарли илмий ишлар вужудга келди, улардан сифат жиҳатидан янгича назарий-услубий нуқтаи назарлардан, миллий мафкура ва илмий билишнинг умумжаҳон тамойиллари асосида Ўрта Осиё ва Қозоғистонни чоризм томонидан мустамлакага айлантиришнинг энг муҳим кўринишлари қайта кўриб чиқилди.

Фарғонанинг босиб олиниш тарзи ва мустамлакачилик сиёсати моҳияти ҳақида янгича тасаввурларнинг шаклланишига Г.А.Ҳидоятов, Г.А.Аҳмеджонов, Ф.Б.Исҳоқов, Ҳ.З.Зиёев, Н.А.Абдураҳимова,

---

Туркменской ССР. Т. II. – Ашхабад, 1957; История Киргизии. Т. II. – Фрунзе, 1963; История Киргизской ССР. Т. II. – Фрунзе, 1984; История Казахской ССР. – Алма-Ата, 1957; История Казахской ССР. – Алма-Ата, 1978; Очерки истории Каракалпакской АССР. Т. I. – Т., 1964 и др.

[1] Рабочее и аграрное движение в Казахстане в 1907-1917 гг. – Алма-Ата, 1957; Фомченко А.П. Русские поселения в Бухарском эмирате. – Т., 1958; Он же. Русские поселения в Туркестанском крае в конце XIX – начале XX вв. (Социально-экономический аспект). – Т., 1983; Аминов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (колониальный период). – Т., 1959; Бендриков К.Е. Очерки истории народного образования в Туркестане (1865-1924 годы). – М., 1960; Галузо П.Г. Аграрные отношения на юге Казахстана в 1867-1914 гг. – Алма-Ата, 1965; Верещагин П.А. Переселенческая политика царизма в Сырдарьинской области Туркестанского края. – М., 1966; Аминов А.М., Бабаходжаев А.Х. Экономические и политические последствия присоединения Средней Азии к России. – Т., 1966; Хидоятов Г.А. Из истории англо-русских отношений в Средней Азии в конце XIX в. (60-70-е годы). – Т., 1969; Юлдашев А.М. Аграрные отношения в Туркестане (конец XIX – начало XX вв.). – Т., 1969; Давлетов Д., Ильясов А. Присоединение Туркмении к России. – Ашхабад, 1972; Канода Н.Н. Переселенческие поселки в Закаспийской области (конец XIX – начало XX вв.). – Ашхабад, 1973; Левтеева Л.Г. Присоединение Средней Азии к России в мемуарных источниках (историография проблемы). – Т., 1986 и др.

International Journal For Advanced Research In Science & Technology
A peer reviewed international journal www.ijarst.in
ISSN: 2457-0362

Н.У.Мусаев, Д.Ҳ.Зиёева, ва бошқалар[1] сезиларли улуш қўшдилар. Жумладан, Г.А.Аҳмеджоновнинг салмоқли монографиясида Ўрта Осиёнинг Россия империяси таркибига зўрлик билан киритилиши ва Фарғонани мустамлакага айлантириш масаласи бўйича Марказий Осиёда энг янги тарихшуносликнинг вужудга келиши ва ривожланиши тасвирлаб берилади. Монографияда ўлканинг босиб олиниши ва унда чоризм мустамлакачилик ҳукмронлигининг ўрнатилишига доир турли ёндашув ва нуқтаи назарларни ижодий равишда қайта тафаккур қилиш ва қиёслашга мувофиқ бўлинган.

Г.А.Аҳмеджонов тадқиқотларининг мантиқий давоми сифатида Д.Ҳ.Зиёеванинг ишлари намоён бўлади, уларда мамлакатимиз тарихшунослигида биринчи марта Туркистон халқларининг XX аср бошида мустамлакачилик зулмига қарши кураши хусусидаги илмий билимларнинг вужудга келиб ҳамда кенгайиб бориши тарихи батафсил таҳлил этилади ҳамда Ватанимиз ва чет эл тарихий адабиётларида масаланинг мунозаралари ва кам ўрганилган жиҳатлари очиб берилади.

Ҳ.Зиёевнинг кенг кўламли ишида Марказий Осиё ва Россия манбаларидан фойдаланган ҳолда умумтарихий планда Ўрта Осиё хонликлари устидан империя ҳукмронлиги ўрнатилишининг фожиали саҳифалари, шунингдек, Туркистон халқларининг 1916 йилгача бўлган даврдаги миллий-озодлик ҳаракати масалалари батафсил ёритиб берилган.

Н. Абдураҳимова ва Г.Рустамоваларнинг монографиясида Туркистон генерал-губернаторлигидаги мустамлакачи ҳокимият тизимининг моҳияти, таянган унсурлари ва хусусиятлари тавсифлаб берилган. Н.У.Мусаев чор мустабидлиги шароитида ўлкада саноат ишлаб чиқариши шаклланишининг мустамлакачилик моҳиятини очиб берди. Ф.Б.Исҳоқов чоризм миллий сиёсатининг Фарғонадаги асорат остидаги халқлар турмушига ўтказган салбий таъсирини унинг яққол кўриниши – кўчирувчилик сиёсати намунасида кўрсатиб берди. Г.А.Ҳидоятов бу сиёсатнинг узоқ муддатли оқибатларини ва унинг совет режими тарафидан давом эттирилганини очиб ташлади.

Ўлкамизнинг мустамлака ўтмиши ҳақидаги илмий билимларнинг кенгайишида уч жилдлик «Ўзбекистоннинг янги тарихи»нинг биринчи жилди[1] ва «XX аср бошида Туркистон: миллий мустақилликнинг тамаллари тарихига доир» номли умумлаштирилган монография[2] салмоқли ҳисса бўлиб қўшилди.

Чоризмнинг мустамлакачилик амалиёти ҳақидаги тасаввурларнинг кенгайишига Н.А.Абдурахимова, Р.А.Йўлдошев, А.М.Худойқулов, Х.Ш.Авазова, А.Суюнова, З.У.Чориев, Г.К.Рустамова, А.Э.Кураҳмедов, Т.В.Котюкова, Н.Ю.Потапова, Ж.Х.Исмоилов, Ш.С.Ғаффоровларнинг

[1] Хидоятов Г.А. Национальный вопрос в СССР. – Т., 1991; Ахмеджанов Г.А. Российская империя в Центральной Азии (История и историография колониальной политики царизма в Туркестане). – Т., 1995; Исхаков Ф. Национальная политика царизма в Туркестане (1867-1917 гг.). – Т., 1997; Зияев Х. Туркистонда Россия тажовузи ва хукмронлигига қарши кураш (XVIII – XX аср бошлари). – Т., 1998; Абдурахимова Н.А., Рустамова Г. Колониальная система власти в Туркестане во второй половине XIX – первой четверти XX вв. – Т., 1999; Мусаев Н.У. Формирование и развитие промышленного производства Туркестане (конец XIX – начало XX вв.): Автореф. дисс. ... доктора исторических наук. – Т., 1999; Зиёева Д.Х. Туркистон миллий озодлик ҳаракати. – Т., 2000 ва бошқалар.

[1] Ўзбекистоннинг янги тарихи. 1-китоб (Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида . – Т., 2000.
[2] Туркестон в начале XX века: к истории истоков национальной независимости. – Т.: Шарк, 2000.

International Journal For Advanced Research In Science & Technology
A peer reviewed international journal www.ijarst.in
ISSN: 2457-0362

диссертацион тадқиқотлари ҳам ёрдам берди[1].

Ушбу мақолада келтирилган мустақил Ўзбекистонда эълон қилинган ва юқорида кўрсатиб ўтилган адабиётларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, уларда чоризмнинг аҳолини кўчириш сиёсати ҳамда унинг ўлка туб жой аҳолиси ижтимоий-иқтисодий аҳволига таъсири билан боғлиқ баъзи ҳолларгина ўз аксини топгандир, бироқ бу тарихий жараённинг тўла таъриф-тавсифи ҳозирга қадар мавжуд эмас. Бу ишни амалга оширишга россиялик тадқиқотчи А.И.Гинзбург ҳаракат қилган[2], аммо, афсуски, у империяча тафаккур қолипларини четлаб ўта олмаган ва унинг тадқиқотида асосий эътибор чоризмнинг аҳолини кўчириш сиёсатининг «прогрессив» оқибатларини очиб беришга қаратилган.

Совет тарих фанининг ҳолатига унинг жаҳон тарих фанидан ажралиб қолгани ҳам сезиларли салбий таъсир ўтказди. Тоталитар ўтмиш шароитида, маълумки, эркин дунё тадқиқотчиларнинг ишлари гўё тарихий воқеликни сохталаштириб келган «буржуа тарихшунослиги» умумий тушунчаси билан ифода этилди. Чет эллардаги тарихга доир адабиётлар ёппасига танқид қилинди ва улар мамлакатдаги (Совет Иттифоқи) тадқиқотчиларга етиб келмасди ҳам. Аслида чет эллардаги тарих фани чор Россиясининг Ўрта Осиёни босиб олиши ва Туркистонни мустамлакага айлантириш билан боғлиқ жараёнларни систем таҳлил қилиш бўйича бой тажриба тўпланганди. Хорижий олимлар чор ва айниқса совет давридаги расмий тарихшунослигида ёритилмай қолиб кетган муаммоларга ўз ёндашувларини баён қилгандилар. Аммо чет эллик муаллифларнинг барча тадқиқотлари ўз концептуал ёндашувлари жиҳатидан бир хил деб бўлмайди. Уларда фикрлар ва ёндашувларнинг баъзан бир-бирига зид бўлгани қадар хилма-хиллиги кузатилади.

Хорижий тарихшуносликка оид манбаларни ўрганиш шуни кўрсатадики, мазкур фан ўзининг шаклланиш босқичида асосий эътиборни Россиянинг Ўрта Осиё минтақаси томон силжишининг сабабларини изоҳлашга қаратилган эди. Жумладан, 1899 йилда Лондонда эълон қилинган Ф.Скрайн ва Э.Росснинг «Осиёнинг юрагида»

[1] Абдурахимова Н.А. Колониальная система власти в Туркестане (вторая половина XIX – начало XX вв). Автореф. дисс.... докт. ист. наук.– Т., 1994; Юлдашев Р.А. Формирование национальной буржуазии в Туркестане (конец XIX – начало XX вв.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Т., 1994; Худайкулов А.М. К просветительской деятельности джадидов Туркестана (конец XIX – начало XX вв.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Т., 1995; Авазова Х.Ш. Развитие банков и фирм в Туркестане во второй половине XIX – начале XX вв.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Т., 1997; Суюнова А. Национально-освободительная борьба 1916 года в Туркестане (на примере Сырдарьинской области): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Т., 1997; Чариев З.У. Усиление колониальной политики в Туркестане в начале XX века (на примере мобилизации на тыловые работы): Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – Т., 1999; Рустамова Г.К. Колониальная сущность царской и большевистской власти в Туркестане (1867-1924 гг.). Автореф. дисс....канд. ист. наук.– Т.,1999; Курахмедов А.Э. Экономическая и культурная жизнь Самаркандской области второй половины XIX – начала XX вв. (по материалам «Туркестанского сборника»): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Т., 2001; Котюкова Т.В. Проблемы Туркестана в центральных законадательных органах власти Российской імпериии (1905-1917 гг.) Автореф. дисс.... канд. ист. наук.–Т.,2001; Потапова Н.Ю. История предпримательства в Туркестане (вторая половина XIX-начало XX вв). Автореф. дисс.... канд. ист. наук.–Т.,2002; Исмаилова Ж.Х. Национально-освободительное движение в Туркестане в начале XX века.(на примере восстания 1916 года в Ферганской долине): Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – Т., 2002; Гаффаров Ш.С. Переселенческая политика Российской империи в Туркестане (вторая половина XIX – начало XX веков): Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – Т., 2003.

[2] Гинзбург А.И. Русское население в Туркестане. – М., 1991.

International Journal For Advanced Research In Science & Technology
A peer reviewed international journal www.ijarst.in
ISSN: 2457-0362

китобида[1] бу ҳаракатнинг асосий сабаби сифатида рус-инглиз рақобати тилга олинади.

Бундан кейинги даврда чор мустабид ҳокимиятининг ўлкада амалга оширган сиёсати ҳамда унинг туб жой халқлар тақдирига ўтказган таъсирини концептуал баҳолашга тобора кўпроқ диққат қаратилди. Коммунистик тузум ўрнатилгандан кейин эса хорижий тарихчилар совет тарихшунослиги билан Ўрта Осиёни босиб олиш ва Туркистонни мустамлакага айлантириш тарихини синфий ёндашувлар асосида таърифлаш бўйича баҳсга киришдилар. Улар асосли равишда совет тарих фанини тенденциозликда, конъюктурачиликда, тадқиқ этилаётган ҳодисаларни ҳаддан зиёд мафкуралаштиришда айбладилар. Бунда улар олға сурган энг асосий тезислардан бири туб жой аҳолининг аҳволи чоризм мустамлакаси даврида ҳам, совет тузуми шароитида ҳам ўта мазлумона бўлганлиги ҳақидаги асосли фикр эди.

Хорижий тарихшуносликда ушбу йўналишнинг шаклланиши ва ривожланишида Ўрта Осиё ҳамда Россиянинг «мусулмон» минтақаларидан кетган сиёсий муҳожирларнинг ҳиссаси катта бўлди. Мустафо Чўқай ўғли, Боймирза Ҳайит, Заки Валидий Тўғон ва бошқалар шулар жумласидандир[2]. Масалан, Францияга муҳожир бўлиб кетган Мустафо Чўқай ўзининг «Туркистон Совет ҳукмронлиги остида» номли китобида биринчилардан бўлиб Россия империяси миллий сиёсатининг Ўрта Осиё халқларига «бегона» эканлиги ҳақидаги концепцияни асослаб берди. Ҳужжатларга асосланган ҳолда у чоризм ва совет режимларининг мустамлакачилик амалиётларини ҳақли танқид қилди ҳамда бу сиёсатнинг таркибий қисми сифатида метрополиядан ортиқча аҳолини оммавий тарзда кўчириб келтиришни кўрсатиб ўтди.

Юқоридаги концептуал йўналишнинг ривожлантирилиши Б.Ҳайитнинг қатор монографияларида ўз тасдиғини топди. Жумладан, «Туркистон XX асрда» ва 1971 йилда эълон қилинган «Туркистон Россия ва Хитой орасида» сарлавҳали фундаментал асарида у Ўрта Осиёда чор даврида ҳам, коммунистик тузумда ҳам миллий камситиш сиёсати ўтказиб келинганини ишонарли исботлаб берди.

Хорижий тарихшуносликнинг француз, немис, инглиз, Америка, турк ва бошқа мактабларида ҳам бу йўналишдаги эълон қилинган ишлар салмоғи ортди, уларда рус мустамлакачи ҳукмронлигининг Туркистон ва умуман минтақадаги кўпгина аспектлари жиддий танқид остига олинди[3]. Масалан, У.Коллраз ва М.Фицрой ўз ишларида ўлкада рус тилида сўзлашувчи аҳолини кўпайтириш амалиётининг чор Россиясининг ҳарбий-сиёсий мақсадларига бўйсундирилганини алоҳида қайд этиб ўтдилар. Ўз навбатида Р.Портел совет ҳокимияти минтақанинг туб жой аҳолисига нисбатан чор мустамлакачилари илгари ўтказиб келган сиёсатни янги шакллар ва услублар билан

[1] Skrihne F., Ross E. The Hearst of Asia. – London, 1899.

[2] Чокай М. Туркестан под властью Советов. – Париж, 1935; Hayit B. Turkestan zwishen Russland und China. Amsterdam, 1971; Шу муаллиф. Turkestan im XX Jahrhundert. – Darmstadt, 1956; Z.V. Togan. Hatiralar. – Istanbul, 1969 ва бошқ.

[3] Portel R. Formation de l'Union Sovietigue et le probleme nationale. // «Revue historogue». Oct.-dec., 1956; Whecler V. Recent Developments in Soviet Central Asia. // The Geographical Journal. – 1957. - June; H. C. d'Encauce. Retorme et'revolution cher les musulmans de j'empire pusse. Paris, 1966; Becker S. Russin's protectorates in Central Asia, Bukhara and Khiva, 1865-1924. – Cambridge, 1968; P. Conguest. Soviet nationalities in practice. – London, 1967; Roes R. Reflections on the nationality problems in the Soviet Union. // Ethnicity: Theory and experience. – Cambridge, 1975; Bennigsen A., Wimbush S. Muslim National Communism in the Soviet Union: A Revolutionary strategy for the Colonial World. – Chicago - London, 1979; Rywkin M. Moscows Moslim Challenge: Soviet Central Asia. - New-York, 1982.

IJARST
International Journal For Advanced Research In Science & Technology
A peer reviewed international journal
www.ijarst.in
ISSN: 2457-0362

амалга оширмоқда, деб ёзади. С.Беккер чоризмнинг мустамлакачилик сиёсати оқибатларини таърифлай туриб, туб жой аҳолига тегишли ерларни тортиб олиш, унинг миллий-маънавий ҳаётига қўпол аралашиш, русоцентризм сиёсати ерли халқларнинг ҳаққоний қаршиликларини келтириб чиқарганини кўрсатиб ўтди. Э.Карре д'Энкос совет ҳокимияти даврида Туркистон билан бирга Бухоро ва Хива ҳам мустамлака ҳолида эди, дея таъкидлайди.

Шундай қилиб, Фарғонага аҳолини кўчириш билан у ёки бу даражада алоқадор илмий тадқиқотларни таҳлил қилиш турли тарихшунослик йўналишларининг вакиллари бу масалани турли даврларда ўзаро қарама-қарши методологик нуқтаи назарлардан туриб тадқиқ этганини кўрсатади. Умуман олганда, ҳозирга қадар кўплаб илмий-текшириш ишлари амалга оширилган, илмий муомалага катта миқдордаги ҳужжат материаллари киритилган. Шу билан бирга кенг доирадаги масалалар ҳали кўриб чиқилганича йўқ. Энг асосийси, Ўзбекистон сиёсий мустақилликка эришганидан сўнг мамлакатимиз тарих фанида сезиларли жонланиш юз берганига қарамай, аҳолини кўчириш сиёсатининг энг муҳим аспектлари, унинг барча мураккаб намоён бўлиш шакллари билан бирга ҳозирга қадар миллий истиқлол мафкураси нуқтаи назаридан баҳоланганича йўқ.